Yeni pedaqoji təfəkkür işığında: düşündürən məqamlar

(Əvvəli qəzetin 26 oktyabr tarixli sayında)

XXI əsrin təhsil fəlsəfəsi

İnnovativ məzmunun başlıca şərtləri

İnnovativ pedaqogikanın uğuru yalnız metodlarda və texnologiyalarda deyil. Həmçinin öyrənilən məzmunun özündə də bu yeniliklərin olması zəruridir. Çünki məzmun dəyişmədiyi halda, yeni metodlar sadəcə formal element kimi qalır. Bu səbəbdən XXI əsrin məktəbi ənənəvi fənn proqramlarından çox-çox irəli gedən, müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğun, dinamik və funksional məzmun yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Belə bir məzmunun yaradılması isə, ilk növbədə, elmiliyi şərtləndirən zəruri tələblərin nəzərə alınmasını qarşıya qoyur.

Müasir pedaqoji araşdırmalar zamanı onların aşağıdakılardan ibarət olması müəyyənləşdirilmişdir.

Kompetensiya yönümlülük. Yeni məzmunun mərkəzində yalnız biliklərin toplanması deyil, onların tətbiqi, problem həlli, yaradıcı yanaşma, əməkdaşlıq və kommunikasiya bacarıqlarının inkişafı dayanır.

Fənlərarası inteqrasiya. Həyat problemləri yalnız bir fənnin sərhədlərində həll edilmir. Buna görə də STEAM yanaşması, ekoloji və mədəni mövzuların müxtəlif fənlərlə birgə öyrənilməsi getdikcə aktuallaşır.

Milli-mənəvi və qlobal dəyərlərin harmoniyası. İnnovativ məzmun həm milli kimliyi qoruyur, həm də qlobal çağırışlara açıq düşüncəli və tolerant vətəndaş formalaşdırır.

Tədqiqatçılıq və layihə fəaliyyətləri. Şagirdlərə hazır məlumat verməkdənsə, onları araşdırmağa, sual verməyə, kəşf etməyə təşviq edən tapşırıqlar üstünlük qazanır.

Rəqəmsal resursların inteqrasiyası. Elektron kitabxanalar, onlayn laboratoriyalar, simulyasiyalar, virtual reallıq texnologiyaları məzmunun ayrılmaz hissəsinə çevrilir.

Fərdiləşdirmə və elastiklik. Şagirdlərin maraqları və öyrənmə sürətinə uyğun modul və seçim kurslarının təqdim olunması məzmunun zənginliyini və cəlbediciliyini artırır.

Azərbaycan təhsilində son illər tətbiq edilən kurikulumlar bu prinsiplərə yaxınlaşmağa cəhd edir. Məsələn, ibtidai siniflərdə layihə əsaslı tapşırıqların verilməsi, yuxarı siniflərdə fənlərarası mövzuların öyrədilməsi, yeni dərsliklərin rəqəmsal versiyalarının yaradılması bu istiqamətdə mühüm addımlardır. STEAM mərkəzlərinin açılması, informatika fənnində kodlaşdırma və robototexnikaya üstünlük verilməsi də məzmunun texnoloji və praktiki yönümlülüyünü artırır.

Bununla yanaşı, bəzi dərsliklərdə məzmunun hələ də nəzəri məlumatlarla yüklənməsi, praktiki bacarıqların inkişafı üçün tapşırıqların kifayət qədər olmaması, dərslik və resurslarda milli-mədəni kontekstə uyğun nümunələrin azlığı, region məktəblərində texniki təminatın fərqli səviyyədə olması kimi bir sıra problemlər də qalmaqdadır.

İnnovativ məzmun təkcə məktəb proqramı deyil, şagirdin dünyagörüşünə, gələcək peşə fəaliyyətinə, dəyərlər sisteminə yön verən bünövrədir. Ona görə də bu məzmun gələcəkdə əmək bazarında tələb olunan bacarıqlara uyğun qurulmalı, eyni zamanda şəxsiyyətin ahəngdar inkişafına xidmət etməlidir.

Beləliklə, innovativ məzmunun başlıca şərti bilik, bacarıq, dəyər və texnologiyanın vəhdətidir. Bu vəhdətin nəzərə alınması səriştəyönlü məzmunun əsas cəhətlərindən biri hesab edilir.

Dəstəkləyici mühitin yaradılması

İnnovativ pedaqogikanın uğuru üçün yalnız yaxşı məzmun və müasir texnologiya kifayət etmir. Ən vacib məsələ şagirdin və müəllimin özünü öyrənmə və öyrətmə prosesində rahat, inamlı və ilhamlı hiss etməsini təmin edən mühitin yaradılmasıdır. İlkin olaraq buna nail olmaq lazımdır.

Təcrübələrə əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, dəstəkləyici mühit çoxşaxəlidir və onu üç əsas istiqamətdə təsəvvür etmək olar:

1.Məktəb mühiti

Məktəb sadəcə təhsil müəssisəsi deyil, təhlükəsiz, ilhamverici və əməkdaşlığa açıq sosial məkan olmalıdır. Sinif otaqlarının ergonomikası, texniki təminat, rəqəmsal resursların əlçatanlığı, kitabxana və laboratoriyaların müasirliyi öyrənməyə münasibəti dəyişir. Müəllim-şagird münasibətlərinin mehriban, demokratik və tərəfdaşlıq ruhunda qurulması da bu mühitin mühüm şərtidir. Müasir məktəbin gücü həm də "açıq qapı" prinsipi ilə valideynləri və icmanı prosesə cəlb etməkdədir.

2. Müəllimlər üçün dəstək

İnnovativ mühitin daşıyıcıları müəllimlərdir. Onların peşəkar inkişafı, motivasiyası və sosial rifahı təmin edilmədən yenilikləri həyata keçirmək mümkün deyil. Müəllimlərin müasir texnologiyalar üzrə təlimləri, pedaqoji təcrübə mübadiləsi, psixoloji dəstək proqramları və təşəbbüslərinə dəyər verilməsi innovativ mühitin əsas sütunlarıdır. Eyni zamanda, müəllimlərə idarəetmədə sərbəstlik və yaradıcı təşəbbüslər üçün imkan verilməsi dərs prosesini daha çevik və maraqlı edir.

3. Ailə və cəmiyyət dəstəyi

Təhsildə dəyişiklik yalnız məktəblə məhdudlaşa bilməz. Valideynlərin, yerli icmaların, KİV və özəl sektorun təhsilə marağı, dəstəyi və iştirakı mühüm rol oynayır. Valideyn-müəllim tərəfdaşlığı şagirdin motivasiyasına təsir edən ən güclü amillərdəndir.

Düşündürən sualların sirri

Təhsilin ruhunu dəyişən əsas amillərdən biri sualların keyfiyyətidir. Ənənəvi dərs modellərində suallar adətən hazır biliklərin yoxlanılmasına, cavabların əzbərlənməsinə xidmət edirdi: "Nədir?", "Nə zaman baş verdi?" kimi. Müasir innovativ pedaqogika isə sualların yalnız cavab almaq üçün deyil, düşündürmək, araşdırmağa sövq etmək, yaradıcılığı oyatmaq üçün verilməsini vacib hesab edir.

Düşündürən sualların mahiyyəti belə ifadə oluna bilər:

Onlar hazır bilik tələb etmir, cavab axtarmaq üçün müstəqil düşüncə yaradır;

Bir neçə düzgün cavab ola bilər və bu, şagirdlərin fərqli baxış bucaqlarını qiymətləndirməyə imkan verir;

Şagirdi problem qoymağa və həll yolları axtarmağa istiqamətləndirir;

Şagirdin emosional-mənəvi dünyasına təsir göstərir, onu öyrənməyə sövq edir.

Bu cür suallar həm dərslərin səmərəliliyini artırır, həm də şagirdlərdə XXI əsr bacarıqlarından olan tənqidi və yaradıcı düşünmə, ünsiyyət, əməkdaşlıq və qərarvermə vərdişlərini inkişaf etdirir.

Düşündürən suallar həm də müəllim-şagird münasibətini dəyişir. Bu suallar şagirdi yalnız dinləyici deyil, fikir ortağı edir. Müəllim isə cavabı əvvəlcədən bilən deyil, axtarış yoldaşı kimi çıxış edir. Bu yanaşma dərsdə emosional bağ yaradır, şagirdlərdə məsuliyyət və təşəbbüskarlığı artırır.

Azərbaycan təhsilində kurikulumların tətbiqi ilə düşünmə bacarıqlarına yönələn sualların sayının artması müsbət haldır. Lakin hələ də bəzi dərsliklərdə və dərs prosesində əzbər yönümlü sualların üstünlük təşkil etməsi müşahidə olunur. Düşündürən sualların geniş tətbiqi üçün xüsusi metodik təlimlərin təşkili, dərslik və resurslarda yaradıcı tapşırıqların artırılması, şagirdlərin sərbəst fikir bildirməsinə açıq və təhlükəsiz mühitin təmin edilməsi vacibdir.

Düşündürən sualların ən böyük sirri onların şagirdi təhsilin subyektinə çevirməsi, öyrənməyə daxili motivasiya oyatmasıdır. Bu suallar həm marağı, həm də öyrənmənin mənasını gücləndirir.

Dərsin cazibə qüvvəsi - maraq

Maraq insanın öyrənmə prosesində ən güclü daxili hərəkətverici qüvvədir. Psixoloqlar sübut edirlər ki, şagird maraqlandığı zaman beynin öyrənmə ilə bağlı neyron şəbəkələri daha aktiv işləyir, yaddaş möhkəmlənir, öyrənilən bilik uzunmüddətli olur. Buna görə də pedaqoqlar marağı "dərsin cazibə qüvvəsi" adlandırırlar. Maraq olmayan dərs nə qədər müasir texnologiya ilə qurulsa da, ruhsuz və təsirsiz qalır.

Maraq həm dərsə başlanğıcda motivasiya yaradır, həm də prosesin sonunadək davamını təmin edir. Müasir pedaqogika öyrənmədə "faydalı maraq" (beneficial interest) prinsipini əsas tutur. Şagird yeni bilik və bacarıqları onun həyat təcrübəsi, hissləri və gələcək hədəfləri ilə əlaqələndirəndə öyrənməyə həvəslənir. Bu, motivasiyanın ən güclü və davamlı növüdür.

Dərsdə maraq yaratmağın bir neçə sınaqdan keçmiş üsulu vardır:

Birinci, həyatla əlaqə qurmaq. Şagird gördüyü və yaşadığı hadisələrlə mövzunun əlaqəsini hiss etdikdə dərs onun üçün mənalı olur. Məsələn, kimya dərsində qida məhsullarının tərkibindəki maddələrin izahı, coğrafiyada öz kəndi və ya şəhərinin relyef xəritəsinin öyrənilməsi dərsə maraq gətirir, cazibə qatır.

İkinci, problem yaratma. Şagirdlərə cavabı hazır şəkildə təqdim etməkdənsə, onlara "niyə belə oldu?", "daha yaxşı necə ola bilərdi?" kimi düşüncəyə sövq edən suallarla müraciət etmək lazımdır. Belə suallar onların təlim marağını artırır.

Üçüncü, gözlənilməzlik effekti. Müəllimin dərsə maraqlı fakt, hekayə, təcrübə və ya qısa video ilə başlaması diqqəti dərhal cəlb edir.

Dördüncü, fərdiləşdirmə. Şagirdlərin maraqlarına, bacarıqlarına və həyat planlarına uyğun tapşırıqlar motivasiyanı gücləndirir.

Beşinci, texnologiya və yaradıcılıq. Rəqəmsal oyunlar, interaktiv testlər, qrafik və animasiyalar dərsin əyləncəli və cazibədar olmasına kömək edir.

Maraq həm də emosional mühitdən qidalanır. Şagirdlər səmimi, sərbəst fikir söyləyə bildikləri, səhv etməkdən qorxmadıqları mühitdə daha çox öyrənməyə həvəs göstərirlər. Burada müəllimin pozitiv münasibəti, səmimiyyəti və ünsiyyət bacarığı mühüm rol oynayır.

Ənənəvi təhsildə maraq çox vaxt kənardan - qiymət, mükafat və ya cəza ilə yaradılırdı. Müasir yanaşma isə marağın daxildən gələn öyrənmə sevinci üzərində qurulmasını vacib sayır. Çünki yalnız bu cür maraq davamlıdır və şagirdin ömürboyu öyrənmə vərdişinin əsasını təşkil edir.

Maraq həm də yaradıcılığın qapısını açır. Maraq oyadan dərsdə şagirdlər yeni ideyalar irəli sürür, fərqli həll yollarını axtarır, suallar verir və öyrənməyə aktiv qoşulurlar. Bu səbəbdən müasir təlim strategiyalarının - layihə işi, tədqiqat tapşırıqları, debat və oyun metodlarının mərkəzində maraq faktoru dayanır.

Azərbaycan məktəblərində yeni kurikulumların tətbiqi ilə şagird marağını artırmağa yönəlmiş metodikalar genişlənir. Lakin hələ də bəzi dərslərdə formal icraçılıq və əzbərçilik marağı zəiflədir. Müəllimin öz peşəsinə həvəsi, dərsə yaradıcı yanaşması və resurslardan məharətlə istifadə etməsi bu problemi aradan qaldıra bilər.

Dərsin cazibə qüvvəsi - maraq şagirdi yalnız hazır bilik daşıyıcısı deyil, öyrənmənin fəal iştirakçısı edir. Maraqlı dərs, şagirdin yaddaşında müəllimdən daha çox hiss və təcrübə olaraq qalır. Pedaqoqlar üçün əsas məqsəd də məhz bu cür yadda qalan dərslər yaratmaqdır.

Təlimin uğur açarı - motivasiya

Motivasiya insan fəaliyyətini hərəkətə gətirən daxili və xarici qüvvələrin vəhdətidir. Təlim prosesində motivasiya şagirdin öyrənməyə münasibətini, məqsəd və nəticə gözləntilərini müəyyənləşdirir. Əgər maraq dərsə cazibə qatırsa, motivasiya bu cazibəni davamlı öyrənmə istəyinə çevirir. Buna görə də müasir pedaqogika motivasiyanı təlimin əsas dayaqlarından biri hesab edir.

Motivasiya, iki növdə özünü göstərir: daxili və xarici motivasiya.

Daxili motivasiya öyrənmənin özündən zövq almaq, yeni bilik və bacarıqları mənimsəmək istəyindən doğur. Bu, ən güclü və davamlı motivasiya formasıdır.

Xarici motivasiya isə qiymət, mükafat, müəllim və ya valideynin tələbi, hətta cəza kimi xarici amillərdən qaynaqlanır. Bu tip motivasiya tez-tez təsirli olsa da, uzunmüddətli öyrənmə üçün kifayət etmir.

Müasir müəllim qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri şagirdlərdə daxili motivasiyanı oyatmaq və qorumaqdır. Bu, təhsilin yalnız formal nəticələrə deyil, şəxsi inkişaf və yaradıcılığa xidmət etməsi deməkdir.

Motivasiya həm də şəxsi inkişafın təməlidir. Şagird yalnız testlər üçün öyrənməməli, öyrəndiyi bilik və bacarıqların həyatına necə təsir edəcəyini anlamalıdır. Bu yanaşma ömürboyu öyrənmə vərdişinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Azərbaycan təhsilində son illər aparılan islahatlar - yeni kurikulumların tətbiqi, STEM layihələrinin genişləndirilməsi, fənn olimpiadalarının və yaradıcılıq müsabiqələrinin təşkili motivasiya mühitinin gücləndirilməsinə xidmət edir. Lakin hələ də bəzi siniflərdə şagirdlərin öyrənməyə yalnız imtahan məqsədli yanaşması müşahidə olunur ki, bu da təlimin mənəvi dəyərini azaldır. Bu problemi həll etmək üçün müəllimlərin motivasiyaedici strategiyalara yiyələnməsi və dərslərdə şəxsiyyətə yönəlmiş yanaşmanı üstün tutması vacibdir.

Motivasiyanın əsas sirri şagirdin "mən bacara bilərəm" inamını yaratmaq və hər bir öyrənmə addımını mənalı təcrübəyə çevirməkdir. Motivasiya olan yerdə təlim sadəcə öyrətmək deyil, ilhamlandırmaq prosesinə çevrilir.

XXI əsrin təhsil fəlsəfəsi, innovativ pedaqogika və maraq-motivasiya yönümlü öyrənmə modelləri göstərir ki, təhsil artıq yalnız bilik ötürmək funksiyası ilə məhdudlaşmır. Bu gün məktəb şagirdin şəxsiyyətini, bacarıqlarını, yaradıcılıq potensialını və dəyərlər sistemini inkişaf etdirən mərkəzə çevrilmişdir. Bu baxımdan əldə etdiyimiz uğurlarımızı dəyərləndirməli və daha da inkişaf etdirməliyik.

Ənvər ABBASOV,
Bakı Slavyan Universitetində rektorun məsləhətçisi, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, Əməkdar müəllim